
Filosofijos istorija Lietuvos Apšvietos filosofijoje, Anieliaus Daugirdo koncepcija

Dalius Viliūnas

Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius

Straipsnyje tyrinėjamas filosofijos istorijos mokslo formavimasis Lietuvoje. Jis siejamas su Apšvietos filosofijos eklektizmu. Pristatoma Anieliaus Daugirdo filosofijos istorijos koncepcija, analizuojami jos metodologiniai principai. Pastaruosius determinuoja Apšvietos epochos filosofijai būdinga epistemologinė problematika. Nustatoma, kad filosofijos istorija buvo konstruojama kaip įvadas į pažinimo teoriją. Konstatuojama J. M. Degérando pažiūrų įtaka Daugirdo filosofijos istorijos sampratai.

Raktažodžiai: Apšvietos filosofija, filosofijos laisvė, eklektizmas, racionali loginė filosofijos istorijos rekonstrukcija, empirizmo ir racionalizmo priešata, epistemologinis realizmas

IVADAS

Istoriografijos suklestėjimas Lietuvoje (Vilniaus universitete) XIX a. I pusėje – gerai žinoma tema, Lietuvoje ir užsienyje plačiai tirta, nagrinėta įvairiose monografijose. Tačiau ji anaipol neišsemta. Vienas tuo metu besiskleidžiąs savitas istoriografijos žanras – filosofijos istorija – į tyrinėtojų akiplotą apskritai nėra patekęs. Jo ištirtumas nulinis dėl suprantamų priežasčių: šis žanras buvo atstovautas gana kukliai ir rankraščių pavidalu. Tačiau šios aplinkybės neturėtų sumenkinti jo vertės mūsų mokslo ir kultūros istorijai. Būtų sunku paaiškinti daugelį tuometinės filosofinės polemikos ir publicistikos faktų, neatsižvelgiant į ano meto filosofijos istorijos sampratos specifiką.

Straipsnio tikslas – Anieliaus Daugirdo filosofijos istorijos koncepcijos pristatymas ir analizė. Kitas keliamas uždavinys – nustatyti filosofijos istorijos (kaip atskiros teorinių interesų srities) vietą ir funkcijas ne tik minėto autoriaus, bet ir apskritai Lietuvos Apšvietos epochos teorinės ir pedagoginės minties sklaidoje. Sprendžiant šį uždavinį visų pirma kyla klausimas, kokios aplinkybės lėmė filosofijos istorinės savirefleksijos nubudimą.

FILOSOFIJOS ISTORINĖS REFLEKSIJOS APŠVIETOS EKLEKTICIZME

Nuo XVIII a. vidurio filosofinė mintis Lietuvoje pradėjo išaugti iš nepilnametystės, į kurią buvo patekusi dėl žinomų aplinkybių – dėl stagnacijos švietimo institucijose, dėl vienuolių mokyklose pernelyg ilgai viešpatavusių scholastinių metodų, viduramžiškų nuostatų. Žymioji pijoro S. Konarskio reforma, Lietu-

vos jėzuitų generolo L. Rici 1760 m. potvarkis, leidęs dėstyti ir naujųjų amžių filosofiją, ženklino didelius mokslo ir edukacijos pokyčius. Filosofijos (kuri apėmė ne vieną vėliau atsiskyrusią mokslo discipliną) lektoriai įgijo, vartojant tų laikų retoriką, „pasiūžimo naudotis savo protu“. Kalbant apie šį reiškinį, programiniu laikytinas pijoro Kazimiero Narbuto logikos vadovėlis su priedu „Apie filosofijos laisvę“ (lenkų k.; 1769 išspausdintas Vilniuje)¹. Ką reiškė garsusis šūkis „*sapere aude*“, kokį konkretų turinį brėkstant Lietuvos Apšvietai turėjo sąvoka „filosofijos laisvė“? Reikia konstatuoti, kad ji, neskaitant retų atvejų, anaipol nebuvo suvokiama kaip galimybė leisti į laisvas teorinių ieškojimų klajones arba stoti radikalių skeptikų stovyklon; laisvė nebuvo traktuojama kaip teisė ignoruoti, juo labiau – paminti žinomus autoritetus. Lenkijos-Lietuvos švietėjų filosofų (tiksliau – filosofijos dėstytojų – lektorių) „laisvė“ – tai laisvė laikytis nuosaikumo, blaiviai vengti kraštutinumų, o kontroversiškoje teorinėje situacijoje rinktis tai, kas labiausiai atitinka Apšvietos išaukštintą sveikąjį protą. Trumpai tariant, tuometinės filosofijos laisvė – tai laisvė rinktis. Čia ne tiek svarbu, kiek šis sveikojo proto „rinkimasis“ Lietuvos sociokultūrinėmis sąlygomis (pvz., dvasininkijos monopolis edukacijos ir mokslo sferose) buvo kompromisas, pažiūrėti sunkiai suderinamų dalykų (filosofijos ir religijos, spiritualizmo ir materializmo, empirizmo ir racionalizmo ir t. t.) mechaninis derinimas, t. y. suponavo eklektišką filosofiją šiandienine prasme. Mūsų svarstymų kontekste pabrėžtina,

¹ 1989 m. R. Plečkaičio vertimas į lietuvių k.

kad „eklektizmo“ (gr. *eklektikos* – išrenkantis) sąvoka anuomet nebuvo apaugusi neigiamomis šiuolaikinėmis konotacijomis, pvz., „nekūrybiško nederančių teorijų jungimo“, „epigonizmo“ ar pan. Pvz., Denis Diderot garsiojoje „Enciklopedijoje“ eklektizmą liaupsino kaip tobuliausią ir vienintelę priimtina filosofijos formą. Lietuvoje XVIII a. II pusėje „laisvojo“ eklektizmo pagrindai bei principai buvo formuluojami *explicite*, sąmoningai, programiškai. Antai minėtame Narbuto vadovėlyje teigiama, kad geros nuovokos ir miklaus proto žmonėms dera sveiku protu rinktis tai, kas atrodo teisinga. „Būdas, kuris sėkmingai išvadavo filosofiją iš mokyklinės filosofijos (turima omenyje scholastika. – D. V.) nelaisvės, – rašė Narbutas, – yra eklektizmas – pasirinkti tai, kas labiausiai panašu į tiesą, ir pačiam išdėstyti dalyką, neprisidedant prie jokios sekto“ [6: 41]. Realus pirmųjų Lietuvos švietėjų pasirinkimo horizontas yra žinomas – R. Descartes, Ch. Wolff, J. Locke, A. Genuensis, A. A. Verneius, E. B. Condillac ir kt. (žr. R. Plečkaičio „Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje“. V., 1975. P. 208–308), vėliau – T. Reid, D. Stewart, J. M. Degérando. Tačiau eklektizmo programinis *credo* (nuo XVII a. paplitę formuluotės „*philosophi εκλεκτικοι e sectis singulis verissima optimaque seligerent*“ arba „*ex aliis sua excerpt*“ ir t. t. [11: 118–119]) postulavo veikiau ne „iš atskirų (pavienių) sektų“, bet „visų kitų“ pasirinkimą. Užėmus programinio eklektizmo poziciją, mokyklų ir noviciatų lektoriams bent jau formaliai rūpėjo pademonstruoti, kad laisvasis protingas pasirinkimas liečia ne vien keletą bibliotekoje po ranka esančių autorių (pvz., Vilniuje ir Varšuvoje išleistus Verneijaus, Locke's ar Condillaco veikalus), bet ir apima pasaulinę žinią, nevengia pasimokyti iš įvairiausių praeities ir nūdienos filosofinių mokyklų bei „sektų“. Trumpai tariant, „pasirenkančiosios“ filosofijos objektas – visas filosofinės minties lobynas. Šios eklektizmo universalistinės aspiracijos pirmąsyk iškėlė filosofijos istorijos kaip neatskiriamos, būtinos pagalbinės disciplinos reikšmę. Apskritai pirmąkart iš integralios humanitarinių mokslų erdvės, iš vadinamosios „retorinės kultūros“ (Lietuvoje gyvos dar XVIII a. pabaigoje) išsiskyrė filosofijos istorija kaip atskiras, sąlyginai autonomiškas dalykas, anksčiau tik fragmentiškai funkcionavęs scholastiniuose nepriimtinių pažiūrų atmetimo, pripažįstamų – akceptavimo kontekstuose.

Žinoma, šis aptariamasis disciplinos formavimas neatsiejamas nuo europinio konteksto. Dar antikoje ir viduramžiais buvo rašomos savitos filosofijos istorijos enciklopedijos, „išminčių“ gyvenimų aprašymų rinkiniai, kompendiumai ir pan. Tačiau pirmojo šiuolaikinio aptariamasis srities vadovėlio autoriumi laikomas būtent XVIII a. eklektinės filosofijos

(Vokietijoje sudariusios alternatyvą Wolffo mokyklai) atstovas vokietis J. Bruckeris, pritaikęs filologinius, kritinius metodus [14: 18] (*J. Brucker. Auszug aus den Fragen aus der philos. Historie. Ulm, 1736; Anfangsgründe der philosophischen Geschichte. Ulm, 1751*). Vokiečių eklektikai neabejotinai darė įtaką pirmiesiems Lietuvos šviečiamosios filosofijos atstovams.

Vilniaus universitete ir kolegijose logika, dėstyta pirmaisiais filosofijos kurso mokymo metais, XVIII a. antrojoje pusėje jau pradėdama nuo filosofijos istorijos, pradėdant antikiniais laikais ir baigiant Leibnizu ir Wolffu [8: 220]. Ši naujovė realizuota ir minėtojo Narbuto logikos vadovėlyje: jis pradėdamas nuo „filosofijos istorijos apybraižos“, kuriame 22 trumpuose paragrafuose išdėstoma filosofijos sklaida iki autoriaus amžininkų („save vadinančių eklektikais“ [6: 41]). Didėjantį dėmesį filosofijos praeičiai ir nūdienai XVIII a. II pusėje liudija išlikę rankraštiniai paskaitų traktatai. Pakanka pažvelgti į antraštinių lapų antraštes, pvz., „Senoji ir naujoji filosofija“², arba „Logikos paskaitos. Remiantis senesniaisiais ir dabartiniais autoriais“³. Kaip tipiškas paminėtinas VUB saugoma „Visos filosofijos santrauka“ – rankraštinis logikos, metafizikos ir fizikos paskaitų kursas, užrašytas Kražių jėzuitų kolegijoje XVIII a. antrojoje pusėje. Jis pradėdamas nuo „Įvairiausių filosofinių sektų istorinio priedo“⁴. Ši XVIII a. įsitvirtinusi tradicija filosofijos paskaitas pradėti nuo jos istorijos išdėstymo (tiesa, labai schematiško) sėkmingai gyvavo ir vėliau vienuolynų mokymo įstaigose. Pvz., paminėtinas išlikęs teologo (Cornelius Rapczyński) 1821–1823 m. Vilniaus dominikonų mokykloje dėstytas (lotynų k.) logikos ir metafizikos rankraštinis paskaitų kursas, kurio ketvirtąją dalį (34 p.) sudaro filosofijos istorija.

Edukacinė komisija, kaip žinoma, dėl vadovėlių ir dėstytojų pasauliečių stokos filosofiją visai pašalino iš mokyklų programų. Tačiau filosofijos kaip naujoviškos savo istoriją reflektuojančios disciplinos idėja ir toliau buvo gyva mokslo reformatorių galvose: antai Hugo Kołłątajus buvo sumanęs pašalinti metafiziką ir akademijoje steigti, jo žodžiais, „senų ir naujų filosofinių sektų istorijos katedrą“ [4: 112]. Nepaisant to, kad minėtoji katedra buvusioje Abiejų Tautų Respublikoje nebuvo įsteigta, XIX a. pradžioje naujasis filosofijos istorijos statusas išliko ir sustiprėjo.

XVIII a. vidurio ir antrosios pusės Lenkijos-Lietuvos filosofijos eklektizmas, kartu ir filosofijos istorija, buvo ginklas prieš vienos anksčiau dominavusios sistemos despotizmą. Filosofijos tyrinėtojas gana saugiai jautėsi kaip „bitelė, renkanti nektarą iš

² *Vilniaus universiteto biblioteka* (toliau – VUB), f. 3-423.

³ VUB, IV-18201.

⁴ VUB, f. 3-1109.

pačių įvairiausių žiedų“ (anuomet mėgtas palyginimas). XIX a. pradžios Lietuvoje profesionalėjant filosofijos studijoms, plečiantis intelektualiams kontaktams su Vakarais, situacija pasikeitė. Apšvietos epochos idealus sergėjantys protai sutriko griūvančių „naujų filosofinių sektų“ lavinos akistatoje. Pažinimo pagrindų fundamentalumu ir tolydžia jo pažanga įtikėjusiems mąstytojams tikra sensacija buvo tik dabar įsisąmonintas Hume skepticizmas. Netikėtai užklupęs Kanto transcendentalizmas jiems buvo tolygus scholastikos grįžimui, o madinga ir plintanti vokiečių idealistinė filosofija atrodė tikras skandalas, Jano Sniadeckio žodžiais, „Eleusino misterijos“, „proto ir švietimo maras“, Filosofijos istorija šioje situacijoje įgijo ypatingą didaktinę vertę ne tik kaip įvadas į „teisingą“ ar „sveiką“ logiką arba metafiziką, bet ir kaip priemonė susiorientuoti sparčiai kintančioje filosofijos kryptių panoramoje. Antai pagarsėjusios Jano Sniadeckio Kanto kritikos argumentai buvo pasiskolinti (kaip nustatė lenkų filosofijos tyrinėtojas A. Woronieckis) iš vieno tuometinio filosofijos istorijos veikalo.

Tik dabar filosofijos istorija buvusioje Lenkijos-Lietuvos Valstybėje tapo akademiškas, autonomiškas ir „nemokykliniškų“ teorinių interesų sritimi. Yra žinoma, kad Vilniuje profesoriavęs kun. Anielius Daugirdas buvo parengęs spaudai nemažos apimties (10 sąsiuvinų) veikalą „Filosofijos istorija“ (deja, rankraštis yra prazuvęs arba nesurastas). Pirmaisiais XIX a. dešimtmečiais Lenkijoje filosofijos istoriją, jos reikšmę bei jos rašymo metodologinius klausimus svarstė F. Jarońskis, J. W. Bychowiczas, J. K. Szaniawskis, P. Praczytańskis, J. E. Jankowskis, J. Nowickis ir J. F. Sołtykowiczus (apie šių autorių filosofijos istorijos sampratą ir paskirtį yra rašęs lenkų tyrinėtojas G. Kotlarskis) [4].

Pagaliau tenka konstatuoti, kad aptariamoji disciplina, nors ir neišsipildžius aukščiau minėtam Kołłątajaus sumanymui, vis dėlto surado vietą ir aukštajame moksle. Žemiau pristatoma filosofijos istorijos koncepcija nusipelnė dėmesio ne tik kaip vienas specifinis Vilniaus „seno mokslų gyvenimo“ aspektas, praslysdavęs pro kultūros istorikų akis. Galbūt jos principai, teorinės ištakos ir paskirtys gali padėti išsamiau interpretuoti Apšvietos epochos filosofinę mąstyseną. Itin reprezentatyvus švietėjiškos minties atstovas XIX a. pradžios Lietuvoje buvo minėtas Anielius Daugirdas (Anioł Dowgird, 1776–1835), ilgametis Imperatoriškojo Vilniaus universiteto Logikos ir Moralinės filosofijos katedrų vedėjas, stambaus epistemologijos veikalo „Prigimtinių mąstymo taisyklių išdėstymas...“ („Wykład przyrodzonych myślenia prawideł, czyli logika teoretyczna i praktyczna“. Połock, 1828) autorius.

ANIELIAUS DAUGIRDO FILOSOFIJOS ISTORIJOS PASKAITŲ TURINYS IR JO SAVITUMAI

Universiteto bibliotekos rankraštyne saugomas Daugirdo filosofijos kurso paskaitų, skaitytų lenkų kalba 1821–1822 m., rankraštis⁵. Antraštinis lapas dingęs, tačiau teksto ypatybės ir nuorodos kalba, kad jis tikrai buvo skirtas auditorijai ir dėstytas Vilniaus publikai. Rankraštis rašytas ne Daugirdo ranka, kaip yra nustatęs Engelas Doroševičius, monografijos apie Daugirdą autorius; jo spėjimu, tai uolaus paskaitos klausytojo užrašai [2: 68]. Pagrįstesnė Romano Plečkaičio nuomonė, kad tai nuorašas: XIX a. pradžioje Vilniaus universitete nebebuvo praktikuojamas anksčiau laikams būdingas diktavimas.

Rankraštis pradedamas skyriumi „Įvadinės filosofijos kurso paskaitos“. Čia po glaustų preliminarijų nuosekliai dėstoma filosofijos sklaida. Šios paskaitos sudaro vientisą išbaigtą traktatą, įvardijamą – „wykład“. Iš kitų, tolesnių rankraštinio filosofijos kurso skyrelių (lenk. „rozdziały“) jis išsiskiria dydžiu: 72 kruopščiai prirašyti puslapiai, t. y. maždaug septintoji dalis viso metinių filosofijos paskaitų. Taigi kai katedrai vadovavo Daugirdas, vien filosofijos istorijos dėstymui per mokslo metus tekdavo, manytina, ne mažiau kaip mėnuo su keliomis paskaitomis per savaitę.

Visų pirma Daugirdas išskiria dvi kokybiškai skirtingas filosofijos sklaidos stadijas – ikimokslinę ir mokslinę stadiją. Kiekvienoje stadijoje aprašomi po kelis etapus. Šiuo atžvilgiu Daugirdas ryškiai pranoksta pirmtakus, pvz., Narbutą, kuris skirstė filosofijos istoriją tik į senąją, viduramžių ir naująją [6: 35].

Pirmosios, ikimokslinės, stadijos traktavimas grįstas švietėjiškos sensualistinės, greičiausiai Condillaco, antropogenezės teorijos principais. Būtent veda ma paralelė tarp žmogaus sąmonės vystymosi ir ikimokslinio filosofavimo sklaidos. Ne tik teisingos pirmykščių gamtos tyrinėtojų žinios, bet ir jų klaidos, kaip teigia Daugirdas, atsirado ta tvarka, kuria vystosi žmogaus psichinės-protinės galios. Kaip vertinti tokią metodiką? Kad ir kokia būtų spekuliatyvi analogija tarp vaiko psichikos genezės ir pirmykščių kultū sklaidos, vis dėlto joje slypi pozityvi išvalga, kad žmogaus evoliucijos eigoje didėjo gnostinės sistemos kontrolė emocinei sistemai. Žmonijos kūdikystėje, sako Daugirdas, ją valdė juslės ir įsivaizdavimo galia. Jos sukūrė kosmogonijas – tai buvęs, grynos vaizduotės vaisius. Nuosekliai aptiriamos chaldėjų, finikiečių, indų ir graikų kosmogonijos. Jose pasaulis interpretuojamas juslinių vaizdinių pavidalu. „Pirmieji filo-

⁵ VUB, f. 3-625.

sosai ir teologai buvo poetai“, – visai moderniai nusakoma sinkretizmo esmė, aiškinama laidojimo papročių ištakos, animizmas, antropomorfizmo priežastys, burtininkavimo ir astrologijos kilmė. Sakoma, kad „bundančios žmonių refleksijos galios filosofiniams vaizdiniais suteikė naują formą“. Tai antrasis ikimokslinis žinijos etapas. Tų „refleksijos galių“ nubudimas paaiškinamas Apšvietos laikų šabloniniu konstruktui: „apšvietos pažanga“. Esą didžiudamasis savuoju mąstymu žmogus ėmė ir gamtoje išvelgti tvarką bei ieškoti joje vienos ir išmintingos priežasties. Ši priežastis – pasaulio siela, o visi juslėmis pažįstami kūnai – vieno šios sielos judinamo didžiulio kūno nariai. Trečias etapas prasidėjo kuriantis vis abstraktesnėms sąvokoms, vis labiau skiriant kūną nuo dvasios. Kaip anksčiau viskas būdavo aiškinama kūniškais analogijomis, taip dabar – dvasinėmis. Čia aptariamos emanacinės sistemos, minimas zoroastrizmas, vėliau kalbama apie graikų mitologiją, esą ji perimta iš keltų, finikiečių, egiptiečių bei persų. Daugirdas ikimokslinės filosofijos išvalgas vadina vaizdiniais, pasakomis, nuomonėmis, bet nurodo, kad dalis jų liko tikslios („trafne“) moralės moksle.

Perėjus prie mokslinės filosofijos stadijos, psichikos ir kultūros genezės paralelizmo teorija nebesinaudojama. Formaliai dėstymo būdas doksografinis: aptariamas autoriaus gyvenimas, žinomi veikalai, šaltiniai, pažiūrų turinys, jų vertinimas ir pasekėjai. Čia Daugirdas naudojami trimis ne visuomet tiksliai vartojamais subordinuotais terminais: „sistema“, „mokykla“ ir „sekta“. „Sektą“ dažniausiai turi vertinančiąją, būtent, neigiamą, konotaciją, „mokykla“ – teigiamą. Mokslinė filosofijos stadija apima 5 periodus: 1) nuo Talio ir Pitagoro iki Anaksagoro mirties. Čia filosofija galutinai atsiskiria nuo religijos; 2) pakilimo etapas – pradedamas nuo Sokrato. Čia filosofija, sako Daugirdas, „paaiškinta dialektika, arba mokymu apie mąstymą, tampa tikru mokslu, nušviečiančiu visus kitus“; 3) Romos laikai, pirmieji krikščionių filosofai, eklektizmas, nuoslūgis, susijęs su magijos antplūdžiu; 4) pradedamas nuo arabų – apšvietos ir pažangos kilimo kalifatuose ir Karolio Didžiojo Europoje. Jis apima 8 amžius: tai scholastikos vyravimas; 5) dėstoma naujųjų amžių filosofija.

Pažymėtina, kad toks suskirstymas ne visai įprastas ir būdingas populiariems to laiko filosofijos istorikams, ypač vokiečiams (pvz., W. G. Tennemannui); nemotyvuotai antikos etapas laikomas trimis atskirais etapais. Tačiau reikia pripažinti, kad, pvz., griežtas ikisokratikų ir sokratikų išskyrimas buvo modernus. Kiekvienas periodas, kaip minėta, skaidomas į keletą etapų, pristatomos mokyklos. Nuo chronologinio nuoseklumo nedaug tenulstama, tačiau dėstymo intencijos veikia enciklopedistinės: bent pa-

straipa skiriama smulkiausiai sektai. Pateikiama aiškus vardų, ypač dėstant antiką, dabar dalis jų griežtai neprivaloma net filosofijos specialybės studentams, pvz., Filolajas, Timajas iš Lokros, Okcelas Lukanijas, Plistanas, Menedemas, Eschyras ir t. t. Antikos filosofijos skirstymas į mokyklas formaliai nedaug skiriasi nuo šiandieninio. Skiriamos jonijos, italikų mokyklos, aptariamas Herakleitas ir eleatai, nurodomos jų atšakos. Teisingai ir šiuolaikiškai įvardijami Platono ir Aristotelio pasekėjai, kitos įvairios mokyklos, išdėstomi kinikai, pironiečiai, megaros mokykla ir kt. Kokie nors vidiniai sklaidos mechanizmai griežtai nefiksuojami; vyrauja pavardžių ir sektų agregatas. Apibūdinant atskirą personaliją, dažnai apsiribojama kuria nors viena jo sentencija ar aforizmu. Peripatetikai mechaniškai laikomi viena Sokrato sektų, o tai nebūdinga Daugirdo amžininkams filosofijos istorikams. Įdomu tai, kad ypač daug vietos skirta trečiajam antikos laikotarpiui. Čia negalima rasti jokios sektos ar mokyklos, pasižyminčios kokia nors nauja sistema“. Aptariamas filosofijos nuoslūgis: esą gendantys papročiai nuslopino žmogaus proto veiklumą; dėl mokyklų pertekliaus atrodė, kad šiame moksle jau nieko naujo negalima išrasti. Užtuot kūrus naujas sektas, pradėta rinktis iš jų, kas atrodė geriausia, ir klijuoti maždaug rišlias sistemas – tai eklektizmo ir sinkretizmo pradžia. Matyt, dėstytoją domino eklektizmo principai. Gal todėl, pvz., Plotinas išdėstytas dvigubai plačiau nei Platonas. Vis dėlto antikinio eklektizmo formos Daugirdui nepriimtinos dėl spekuliatyvių religijų ir kultų įjungimo arba, kaip jis sako, „saldžių kontempliacijos sapnų“. Pvz., Jamblichui ir Proklui priskiriamas tik vienas „nuopelnas“ – jie esą dar toliau pavedėjo neoplatonizmą burtininkavimo keliu. Skiriamos 4 svarbiausios eklektizmo sektos: neoplatonikai, gnostikai, krikščionių bažnyčios tėvai (Šv. Justinas kankinys, Irenėjus, Origenas, Tertulianas, Augustinas) ir žydų filosofija (dėstoma Talmudas, Kabala, pristatomi, autoriaus žodžiais, „tamsūs, sukti ir nedarnūs žydų mokymai“). Pagaliau Daugirdas kaip atsvarą vėlyvosios antikos, arba „visuotinio svaičiojimo, amžiu“ aptaria istoriką Plinijų, Galeną, analizavusį žmogaus kūną ir neva atradusį nervų bei raumenų sistemą. Kalba apie Ptolemėjų, apie Lionginą, „pateikusį daug puikių minčių apie kalbos filosofiją“, apie kitus mokslo laimėjimus. Neretai autorius klysta, o tai, žinoma, paaiškintina to meto tyrinėjimų lygiu (pvz., dabar mokslinės anatomijos pradininku laikomas Herofilas Chalkedonietis). Šiaip ar taip, filosofijos sklaida siejama su kultūrinio-istoriniu fonu, pateikiamas nevienpusiškas, subalansuotas antikos vaizdas.

Kaip interpretuoti faktą, kad antikinei epochai buvo skirta daugiau nei pusė visų filosofijos istorijos paskaitų? Daug tai ar nedaug? Pvz., Hegelio filoso-

fijos istorijos paskaitose graikų filosofija sudarė du trečdalius paskaitų teksto. Lietuvos konservatyvių nuostatų kontekste faktas, kad antikos dėstymui – jau tik apibrėžta dalis, viena tarp kitų – ko gero, yra novatoriškas. Pavyzdžiui, 1816 m. „Dziennik Wileński“ (t. III. p. 309) anoniminis autorius taip dėsto „Mintis apie jaunuomenės auklėjimą“: „Geranoris tėvas norėtų matyti savo atžalą bestudijuojantį kokį nors didį graiką ar romėną, nei sekantį savo raštuose ar darbuose bedievišką ir siaubingą Chesterfieldo paklydimą; nei čiumpantį niekšingą sugedimą išūlėlių, kurie sumenkino žmogaus prigimtį ir Voltaire, Russeau, Diderot bei kitų skandalingą pasileidimą pavadino filosofija“.

Scholastika skirstoma į 3 epochas: pirmoji – iki XI a. pabaigos. Aptariama skirtinga jos raida Rytų ir Vakarų krikščionybėje bei arabų pasaulyje (taigi arabų koncepcijos priskiriamos scholastikai). Arabai esą žingsniuoja su Aristotelium, Rytų krikščionys šį tą paveldi iš Aleksandrijos sinkretizmo, Vakarų – rašo pastabas Boecijaus ir Kaziodoro veikalams. Antra epocha – nuo Roscelino; jai būdingi nominalistų ir realistų ginčai. Trečia – nuo XIII a. vidurio – scholastikos žydėjimo laikotarpis, susigražinamas Aristotelis visu jo ūgiu. Išdėstomos tomistų ir skotistų kryptys. Po to nurodomos scholastikos pabaigos aplinkybės: Bizantijos žlugimas, spaudos išradimas, pažintis su autentiškais antikos tekstais, esą sirų ir arabų vertimai iki šiol pateikdavę tik iškreiptą senosios filosofijos vaizdą (XX a. ši nuomonė buvo pakoreguota) ir t. t. Renesanso etapo Daugirdas neišskiria. Apšvietos epochoje ir XIX a. pradžioje Renesansas buvo traktuojamas ne kaip atskiras periodas, o kaip tebesitęsiančios pažangos pradžia; šis požiūris, kaip žinoma, pakito tik XIX a. viduryje, ypač po J. Burhardto darbų. Vis dėlto Daugirdas nurodo svarbias šios epochos charakteristikas. Minimas graikų literatūros pomėgio paplitimas, kalbama apie Bruno, Vala, Cardaną, Campanellą. Esą tokie vyrai kaip Montaigne, Petrus Ramus performavo logiką ir metafiziką. Antroji scholastika apskritai neižvelgiama, Reformacija net neminama. Apsiribojama visuotinio pažinimų kismo konstatavimu: iš pradžių žmogus veikia apgraiptomis, lyg ką tik atsibudęs iš miego; vėliau pasirodo didinga Verulamiečio Bacono figūra, „sudavusi paskutinį smūgį scholastikai ir suteikusi naujiems mokslams stabilią kryptį ir paskirtį“. Taigi penktoji, paskutinė, filosofijos epocha pradeda nuo Bacono; jis esą „tiksliai atskleidė visas mokslą stabdančias priežastis ir nurodė scholastų nežinotą patį patikimiausią kelią, kaip gauti tikras žinias“. F. Baconas esąs „pačių puikiausių po jo sekusių genijų tėvas“. Jo mokykla: Locke ir Reidas – anglai (juos išveda tiesiogiai iš Bacono); Gasendi, Condillacas, Bonneti 32(b) – prancūzai; Thomasius, Tschirnhauzenas – vokiečiai. Be šios mokyklos, buvo kiti du

mokymai, nukrypę į priešingą pusę: pirmiausia anglo Hobbes'o ir prancūzo Helvetius, „kurie išdėstė visiško materializmo sistemą“, antra, Berkeley „mokykas“, „netrukus modifikuotas Hume“; pastarasis tapo naujųjų skeptikų vadu, o Berkeley – naujųjų idealistų vadu. „Renatas“ Descartes'as, kaip jį vadina Daugirdas, esą gali taip pat vadintis sektos galva. Jau pats metodinis abejojimas, dėsto Daugirdas, jam galėjo užtikrinti nemirtingą šlovę, be to, jis padarė paslaugų fizikos-matematikos mokslams, taikydamas algebrą prie geometrijos, davė raktą giliausiems aukštosios matematikos tyrinėjimams. Descartes'o modifikatoriai – Malebranche ir Spinoza. Pastarasis atgrasus kaip bedievis, atgaivinęs eleatų klidesius, bet girtinas už pastangas filosofijai suteikti matematinį pavidalą. Kaip Baconas Anglijoje, Prancūzijoje, taip Leibnizas Vokietijoje buvo scholastikos įveikėjas ir reformatorius. Pristatomas Leibnizo mokinys Wolfas – „didelio talento ir begalinio darbštumo asmuo“. Wolffo pasekėjai: Bilsingeris, Baumgartenas, Mendelsonas, Reimarius, Eberhartas, Platneris. Sąlyginai geras antikos išmanymas ir vis labiau šlyjanti, šiuolaikiniu žvilgsniu, orientacija naujųjų laikų filosofijos panoramoje būdinga ir kitiems to meto autoriams, ypač kai minimos svarbiosios personalijos (trūko laiko distancijos?). Po Wolffo mokinių sekančiai Kanto figūrai svarbumas pripažįstamas. Kantas esą palyginęs visas sistemas po scholastikos žlugimo, radęs jose daug esminių trūkumų, o po to suvokęs naujos reformos poreikį, kurį sėkmingai realizavo. [35]. Esą „Grynojo proto kritikoje“ ir „Prolegomenuose“ ėmėsi spręsti svarbiausius filosofijoje klausimus, o būdas, kuriuo jis juos pateikė, pelnė jam didžią garbę. Tačiau dėl beveik visai naujos kalbos, tamsaus, painaus stiliaus ne visų buvo suprastas (omenyje greičiausiai turima pagarsėjusi profesoriaus Jano Sniadeckio šiurkšti kantizmo kritika). Tačiau tie, kurie įdėjo daugiau triūso studijuodami Kantą, iš tiesų turėjo pripažinti jo genijaus šlovę, bet vis dėlto ir šie suvokė, kad svarbūs klausimai tebeliko neatsakyti (čia Daugirdas, be abejonės, turi omenyje save patį). Galutinės Kanto filosofijos pasekmės buvo liūdnos – jos atvėrė kelią idealizmui, kurį iš jo principų netruko ištraukti reformatoriai. Tačiau „Praktinio proto kritikoje“ ir „Papročių metafizikoje“ yra puikių ir naudingų minčių (nors ir didesnė jų dalis iš tiesų esą priklauso Platonui), tos mintys galinčios sudaryti pagarbos vertą moralės mokslą.

Kantininkus Daugirdas padalijo į dvi grupes. Pirmieji kantizmui suteikė naują pavidalą, sutrumpino, suteikė daugiau rišlumo, paaiškino, surado pritaikymą kitiems mokslams: tai Schulzas, Kiesewetteris ir Jacobi. Antrųjų du pogrupiai: pirmasis nevisiškai tiksliai perėmė Kanto filosofiją ir todėl yra vadinamas pusiau kantininkų vardu: žymiausias atstovas – Abichtas, „buvęs šio universiteto profesorius“. Antrasis po-

grupis užsimojo pagilinti Kanto teorijos pagrindus: tai Reinholdas, Butterweckas, Fichte ir Schellingas.

Du pastarieji – piktnaudžiautojai, ištraukę keistą mokslą, vadinamą visišku idealizmu, arba egoizmu. Pasak jo, vaizdiniai, mintys, pasaulis yra vienas ir tas pats; žmogaus protas savavališku veikimu sukuria savo „aš“, o po to visą pasaulį. Hegelio pavardė neminama.

Tokia Daugirdo filosofijos istorijos kurso apimtis.

DAUGIRDO FILOSOFIJOS ISTORIJOS KONCEPCIJOS METODOLOGIJA IR VERTINIMO TEORIJA

Turint omenyje visą Lenkijos ir Lietuvos filosofijos kontekstą, XIX a. pradžioje galima išskirti dvi filosofijos istorijos rekonstravimo strategijas. Pirmajai atstovavo J. K. Szaniawskis, lenkų katininkas. Szaniawskis tvirtino, kad, siekiant nustatyti nagrinėjamos sistemos vertę, reikia ištirti, „kokią jai įtaką darė politiniai įvykiai, vietos ir laiko aplinkybės, tuometinio švietimo būklė, individualus autoriaus charakteris bei jo padėtis“ [12: 245]. Antrojo modelio laikėsi šviečiamosios filosofijos krypties atstovai J. Nowickis ir P. Prszczytańskis. Jiems rūpėjo tik pačios problemos, „grynoji teorija“, jų pastangos skirtos atskleisti ankstesnės ir dabartinės filosofijos klaidoms, kaip anuomet mėgta sakyti, „prietarų šaknims“. „Susimąstydamas apie senovės mokslininkų, ypač filosofų klaidas, – rašė Prszczytańskis, – ieškojau jų priežasčių, ir man pasirodė, kad tarp jų [tų klaidų. – D. V.] labiausiai paplitusi buvo samprotavimo netikslumas, todėl iškelčiau būtinybę atsidėti samprotavimo menui, būtent logikai“ [10: 62].

Pirmąjį, minėtą Szaniawskio modelį galima sąlyginai pavadinti „istorine rekonstrukcija“, istoristiniu, kontekstualizuojančiu požiūriu į praeities mokslo ir filosofijos fenomenus, antrąjį – „logine“, arba „racionalia“, rekonstrukcija. Dėl šių strategijų trūkumų ir suderinamumo tebediskutuojama. Taikant racionalią rekonstrukciją (ji labiau preferuota vadinamųjų anglosaksų analitikų tyrinėtojų), į praeityje keltas problemas žiūrima kaip į nelaikiškas, nereliatyvias, nekitoniškas, t. y. reikalaujančias šiuolaikinio sprendimo; praeities filosofas yra tarsi lygiavertis aktualiausių diskusijų partneris ar oponentas. Anielius Daugirdas yra būtent šios loginės – racionaliosios filosofijos istorijos rekonstrukcijos pradininkas Lietuvoje.

Pažymėtina, kad filosofijos istorijos metodologija pradėta reflektuoti tik XIX a. pradžioje, kai, kaip manoma, apskritai atsirado istoriografijos savimonė. Tik XVIII–XIX a. sandūroje galima fiksuoti pirmuosius metateorinius ginčus apie filosofijos istorijos rašymą: minėtini pionieriai vokiečiai E. Reinholdas, G. Füllebornas, F. A. Carus, J. Ch. Grohmanas, W. G. Tennemannas [9: 914]. Šiame kontekste reikš-

minga, kad Daugirdo filosofijos istorijos paskaitose taip pat esama grynų metodologinių digresijų. Tiesa, principai pateikiami kaip neva savaime išplaukiantys iš dėstytos medžiagos. „Filosofų nuomonių, mąstymo būdų įvairovės priežastis, – sako Daugirdas, – yra ne tai, kad prigimtinės proto taisyklės kiekvienam žmogui skirtingos, bet tai, kad skirtingi asmenys turi skirtingą jų aiškumą ir ne visada savo mąstyme nuosekliai jas taiko pažindami objektyviusius dėsningumus“. Šis teiginys implikuoja tokią išvadą: filosofijos istoriko užduotis kritinė – kritiškai vertinti, kaip praeities autorius naudojami prigimtinėmis proto taisyklėmis ir kada piktnaudžiauja peržengdamas leistinas ribas. Kaip žinoma, ikikantinėje, Apšvietos, epochoje šioji kritinė pažinimo galimybių ir ribų problema būdavo visuotinai redukuojama į genetinę problemą: kaip ir kokia tvarka atsiranda ir sklaidžiasi pažinimo galios ir taisyklės. Šiuo būdu psichologija tampa pažinimo kritikos pagrindu. Daugirdo filosofijos istorijos koncepcijai būdingas būtent šis psichologizavimas; čia jis niekuo neišsiskiria iš savo kolegų amžininkų, net ir tariamųjų katininkų; antai minėtasis Szaniawskis rašė, kad filosofijos istorikas privalo nustatyti, „kuri iš proto galių pastebimai nusveria tos ar kitos epochos, to ar kito išminčiaus filosofiniuose darbuose...“ [12: 245].

Genetiniai psichologiniai tyrimai Daugirdą nuolat verčia pripažinti išorinio juslinio ir refleksinio, introspekcinio patyrimo dualizmą. Proto spontaniškumo ir juslių receptyvumo opozicija virsta esminiu Daugirdo filosofijos istorijos koncepcijos metodologiniu – klasifikuojančiu ir vertinančiu principu. Visa filosofijos sklaida vertinama radikalios ir supaprastintos empirizmo ir apriorizmo (racionalizmo) perskyros požiūriu. Jeigu praeities filosofo darbuose nusveria kalkuliacijos („szykowania“), remiamasi tik intelektinėmis spekuliatyvinėmis galiomis, patenkama į racionalistinių prietarų (Daugirdas juos tapatina su „scholastiniais“) žabangus, jeigu absoliutinamas juslinis patyrimas, gresia materializmo klaida. Pats Daugirdas tiesiog dogmatiškai laikosi nuosaikais anglų empirizmo pozicijų. „Visuotinai svarbių tiesų reikia ieškoti ne remiantis pačiu samprotavimu, bet patyrimu“, – dažnai kartojamas įvairiausių jo raštuose teiginys. Filosofijos istorija iš esmės suvedama į vieno gnoseologinio klausimo istoriją: kaip būdavo sprendžiama juslinio patyrimo ir logiškai kalkuliuojančio intelekto suderinamumo problema. Pateikiame kelias iliustratyvias citatas. Visas Herakleito „mokslo turinys: jokios elgesio taisyklės neturi būti ištraukiamos iš samprotavimų, aplenkiančių patyrimą, arba tokių, kurie vadinami a priori, bet tik iš protu reguliuojamo patyrimo. Protas, arba sprendimas, yra tam tikros atminties rūšis, kaupianti ir tvarkanti išpūdžius, teikiamus juslių, taigi pastarosios parūpina protui visą medžiagą“. Sokratas: „Jis visų pir-

ma padarė šią svarbiausią paslaugą filosofijai, kad nustatė pažintinių prigimties nubrėžtų žmogaus proto galių ribas ir parodė, kad didžioji dalis filosofų teiginių buvo neišsprendžiami kaip peržengiantys šias ribas. Vėlesnieji pavadino Sokratą sveiko proto filosofu“. Platono nuopelnai tokie: „Ankstesni filosofai tyrinėjo daiktus, tačiau užmiršo išnagrinėti savo pačių proto prigimtį, proto, kuris yra vienintelis bet kokio pažinimo įrankis; taigi jie savo minties kūrinius priskirdavo išoriniams daiktams, dėl to patekdavo į begalines kontradikcijas. Teko ištirti paties proto prigimtį ir jo galias, kad mūsų sprendinius ir vaizdinius būtų galima tiksliai pritaikyti išorės daiktams. Būtent tai Platonas padarė savo tyrimų objektu. Jis pirmasis įrodė, kad siela, kuri jaučia, ta pati, kuri mąsto ir samprotauja, kad ji yra nemateriali, nepagaunama jauslėmis ir kad ne kitaip galime pažinti jos galias, kaip vien tik išskirdami įvairiausių jos veiksmus“. Analogiškai ir Aristotelis laikomas tik mąstymo meno kūrėju. Taigi viskas maunama ant naujųjų laikų mentalistinės filosofijos paradigmos kurlalio. Gerai išryškėja, ką Daugirdas laiko „sveiko proto“ filosofija: tai ne škotų „Common sense“ (T. Reido, D. Stewarto filosofijos) receptijos vaisius, bet apskritai bet kurios epochos filosofija, kuri Daugirdui priimtiniu būdu sprendžia empirizmo ir racionalizmo priešstatą. Daugiausia nuo *common sense* nukrypsta viduramžiai, juose neįžvelgiama nieko pozityvaus. Ant scholastikos griuvusių atsiradę mąstytojai – vėlgė „vieni empirikai, arba empiristai, t. y. žinių pradžia siejantys su jauslėmis ir patyrimu; antrieji – racionalistai, jiems žinių pradžia prote“. Bacono mokslo turinys: ne silogizmais arba samprotavimais a priori, t. y. ikipatyriminiais dalykais galima atverti gamtos tiesas, bet indukcija, iš kiek galima didesnio skaičiaus patyrimu gautų faktų išvedant vis bendresnius dėsnius. Descartes'ą, Leibnizą, Wolffą, Kantą ir jo šalininkus Daugirdas vadina „transcendentalistais“, esą jie tyrinėja ne žmogaus pažinimo materiją, bet formą. Kantas „žadėjo tiksliai apibrėžti žmogaus proto galias, teisingai nustatyti jų dėsnius, nurodyti ribas, kurių peržengti jos negali, ir tuo būdu užkirsti kelią nenaudingoms proto subtilybėms ir klaidoms; jis ketino baigti ilgą kovą tarp dogmatizmo ir skepticizmo, tarp juslinių ir protinių mokslų, tarp idealizmo ir materializmo, vienu žodžiu, nurodyti neklaidingą kryptį visiems žmogaus proto tyrinėjimams“. Taigi ir Kanto teorija, ir jos reikšmė aiškina Apšvietos filosofijos terminais, neįžvelgiamas jo transcendentinės dedukcijos skirtingumas nuo švietėjiškos genetinio empirizmo psichologinės dedukcijos.

Lenkijos mokslininkas G. Kotlarskis, rašęs apie filosofijos istoriografijos funkcijas XIX a. pradžioje Lenkijoje, yra konstatavęs, kad filosofijos istorija tuomet buvo traktuojama instrumentiškai. Ji sudarė min-

čių lobyną, kuriame galima buvo laisvai pasirinkti argumentų už skelbiamas tezes [5: 48]. Be abejonės, Daugirdas filosofijos istoriją taip pat traktuoja instrumentiškai. Tačiau ji jam anaipol ne duotas minčių lobynas: galima teigti, kad filosofijos istorija konstruojama kaip pagrindinių tezių, kurias gina Daugirdas savo paskaitose, iliustracija. Praeities filosofinių sistemų sklaidą interpretuodamas kaip blaškymąsi tarp kraštutinių (dogmatizmo ir skepticizmo, materializmo ir spiritualizmo, realizmo ir idealizmo ir pan.) ir nuolat šias sistemas vertindamas besąlygiškais „klaidos“ ar „teisybės“ sąvokomis, jis stengiasi studentų auditorijai pagrįsti amžinų ir nekontingentų mąstymo dėsnių tyrimų būtinybę. Taigi Daugirdo filosofijos istorija yra tik įvadas į logiką, kurios paskirtis tirti žinių prigimtį, dėsnius, apimtį ir ribas. Kaip jau minėta, jis bando paaiškinti filosofinių sistemų kaitos priežastis, pateikdamas kultūrinį ir istorinį foną. Tačiau Apšvietos mąstysena buvo unifikuojanti. Daugirdo koncepcija lieka neistorinė: filosofijos kaitos istorinės priežastys ir fonas iš esmės atsitiktiniai dalykai. Paskaitų autorius lyg ir linkęs filosofijos nuosmukį, pasireiškiantį kaip kurio nors epistemologinio kraštutinumo (pvz., absoliutaus skepticizmo) dominavimą, sieti su „papročių sugedimu“. Tačiau čia jis nenuoseklus: pvz., scholastiką, kurią jis, kaip ir visi jo amžininkai švietėjai, vertina neigiamai, nepatogu sieti su moraliniu ar religiniu nuosmukiu. Klaidos daromos neteisingai naudojantis proto galiomis – toks nepajudinamas Daugirdo praeities filosofijos sistemų vertinimo principas. Nuo tų amžinų, visuomet vienodų klaidų apsaugoti gali tik nauja, teisinga logika, kurią sukurti buvo užsimojęs šis Lietuvos Apšvietos filosofijos mohikanas.

FILOSOFINĖS ERUDICIJOS ŠALTINIAI

Kas sudarė realią filosofinės erudicijos (filosofijos istorijos išmanymo) bazę? Daugiau nei abejotina, kad XVIII a. Vilniaus universiteto, kolegijų bei vienuolynų bibliotekose pakako originalios medžiagos, leidusios nuosekliai rekonstruoti Vakarų filosofinės minties (ypač naujųjų amžių) istoriją. 1786 m. Georgas Forsteris viename laiške iš Vilniaus rašė apie knygų stoką (gal kiek „persūdydamas“): „... čia greičiau sunyksi ir nutroksi, negu gausi paskaityti spausdintą eilutę, išskyrus afišas mūsų patrum exjesuitarum, ad majorem Dei gloriam...“ [3: 271]. Visi autoriai, savo filosofinius traktatus pradėję nuo jos istorinės apžvalgos, naudojo šios srities kompendiumais, enciklopedijomis. Pvz., Narbutas, sprendžiant iš nuorodos, pasinaudojo J. F. Budeaus (greičiausiai jo veikalu „*Analecta historiae philosophicae*“. Hale, 1706, ed. 2, 1724). Neoriginalus perpasakojimas, kompiliavimas geriausiu atveju būdavo papildomas viena kita detale: pvz., K. Rapčinskis, Vilniaus dominikonų

1821–1823 m. lektorius, tarp Descartes'o ir Leibnizo įterpė dinaminio atomizmo teorijos kūrėją Boškovičių (Boscovitius), (Lietuvoje turėjusį pasekėjų), o istorinę apžvalgą baigė valdovų – filosofijos mecenatų sąrašu.

Išlikę katalogai rodo, kad universiteto biblioteka XIX a. pradžioje jau turėjo pačius naujausius ir solidžiausius, tuomet filosofijos istorijos srityje perverusią padariusius autorius, būtent W. G. Tennemanno, J. G. Buhle's ir J. M. Degérando veikalus. Nekyla jokių abejonių, kad Daugirdas rėmėsi prancūzų eklektiku, Locke, Condillaco ir škotų „Common sense“ filosofijos šalininko J. M. Degérando (1772–1842) filosofijos istorijos veikalu „Histoire comparée des systemes de philosophie relativement aux principes des connaissances humaines“; Paris, 1803 (Lyginamoji filosofinių sistemų istorija, atsižvelgiant į žmogiškuosius pažinimo principus“). Daugirdas taiko visiškai tapačią strategiją, filosofijos istoriją regėdamas gnoseologinių-psichologinių problemų rakursu, sutampa netgi detalės (pvz., Kantui priskiriama Platono įtaka), kai kurie sakiniai tiesiog nurašyti nuo minėto prancūzų autoriaus.

Lenkų tyrinėtojai W. Tatarkiewiczus, A. Woronieckis, W. Waśnikas) yra nustatę, kad minėtas Degérando veikalas darė didelę įtaką visiems Lenkijos ir Lietuvos XIX a. pradžios mąstytojams.

DAUGIRDO KONCEPCIJOS VERTINIMAS

Daugirdas Vakarų filosofiją regėjo pro Apšvietos mentalistinės paradigmos akinius kaip klaidų ar sąlyginai teisingų įžvalgų agregatą, struktūruojamą tik racionalizmo ir empirizmo priešpriešos. Filosofijos istorijos, kaip proceso su vidiniais dėsningumais, su unikaliais, savaimingais etapais, samprata įsitvirtino tik pohegelinėje epochoje; filosofo, kaip kokybiškai naujų, nebuvousių vertybių kūrėjo, koncepcija, – tik po Burkhardto ir Nietzsche's, tik XX a. skirtingų mentalitetų, paradigmu ir lūžių suvokimas. Tačiau net ir turint omenyje Daugirdo laikus, reikia kritiškai ir neigiamai vertinti svarbią metodologinę nuostatą, išsakomą eksplicitiškai: „Kadangi mąstymo dėsniai, kuriuos nurodo žmogaus proto prigimtis, yra pastovūs ir nekintami bet kuriuo metu, kadangi jie vienodi visuose žmonėse, reikia daryti išvadą, kad per kuo ilgesnį laiko tarpą koks nors veikalas išlaiko savo patrauklumą, kuo labiau bėgant metams jo atžvilgiu stiprėja pagarba, o drauge juo didesnis yra jo teiginius pripažįstančių pasekėjų skaičius, tuo didesni turime pagrindą apie tokį veikalą manyti, kad jis visiškai nukrypsta arba tik nereikšminguose dalykuose nukrypsta nuo tiesos. O jeigu koks veikalas tik garbstomas dėl savo naujumo, jeigu iš pat pradžių tarp mokslininkų turi daugiau kritikų ir peikėjų nei šalininkų, tai dera žinoti, kad čia daugiau pra-

manų nei tiesos, daugiau žodžių nei faktų“. Čia Daugirdo epistemologinis fundamentalizmas aiškiai krypta į autoritetizmą, tik išoriškai besiskiriantį nuo scholastinio dogmatizmo. Užuoat dėscius pažiūras, apsiribojama nurodymu, kad koks nors „išminčius“ buvo „įžymybė“, „plačiai pagarsėjo“, yra „garbės vertas“, „pelnė didžią šlovę“ ar pan. Taigi esama seklos saloninio lygio erudicijos simptomų, šiaip jau nebūdingų aptariamajam autoriui. Šiaip ar taip, filosofijos istorijos paskaitos tebuvo įvadas į gilesnes studijas.

Palyginus šį įvadą su analogišku Kazimiero Narbuto (taip pat pijorų vienuolijos kunigo) įvadu į jo „Logiką“ (t. y. su aukščiau minėta jo „Filosofijos istorijos apybraiža“, kuri, kaip manoma, buvo pirmasis lenkiškai rašytas šios srities darbas [7: 53]), akivaizdu, kad Daugirdo variantas nepalyginti pranašesnis išsamumu (apimtimi) ir tikslumu. Jau minėta, kad Narbutas skyrė tik tris filosofijos sklaidos tarpusnius, o Daugirdas aptarė 3 ikimokslinės ir net 5 mokslinės filosofijos stadijos etapus. Pažymėtina, kad dar visai neseniai (XVIII a. pabaigoje) Vilniuje dėstę istorikai net ir visuotinę istoriją skirstė periodais labai schematiškai, remdamiesi neapibrėžtais kriterijais (pvz., T. Husaževskis ir J. Pučinskis skyrė du periodus: senovės – nuo pasaulio sukūrimo iki Romos imperijos žlugimo, o naujųjų amžių istoriją – nuo Romos imperijos žlugimo iki jų laikų [13: 121–122]). Be to, Narbutas darė ne tik savo epochai būdingas klaidas (kurių, kaip minėta, neišvengė ir Daugirdas, pvz., prie naujųjų amžių filosofų priskyrė gamtos mokslų atstovus, fizikus), bet pridėjo dar ir savo, pvz., kad Sokratas *rašė* veikalus. Narbuto filosofijos istorijos apybraiža vertinama kaip labai paviršutiniška [7]. Pz., jis neužsiminė ne tik apie Anaksimandą, Anaksimoną, Parmenidą ar Anaksagorą, bet praleido net Herakleitą ir Demokritą, visiškai nepaminėjo romėnų filosofų, patristikos atstovų.

Geriausiai Daugirdo, kaip filosofijos istorijos žinovo, vertė išryškėja jį palyginus su kiek vėlesniais autoriais, kurie šią temą lietė po universiteto uždarymo, publikavosi Vilniaus žurnaluose. Akivaizdu, kad aptariamasis filosofijos praeities žinojimas nėjo pažangos keliu, teorizavimo lygis smuko. Nė kiek nepatobulėjo Kanto aiškinimas. Eklektizmo tradicija įgijo beveik komiškas formas: čia paminėtinas Florijanas Bochwicas, reziūmavęs, kad visos filosofinės sistemos ribotos, visos geros, tik, deja, negali sutarti dėl tiesos; todėl reikia įsiziūrėti į „dieviškąją sistemą“; Bochwico filosofijos istorijos esė pasibaigia malda [1: 147].

Net ir laikant Daugirdą kompiliatoriumi, dera pripažinti nemenką jo talentą, valiojusį tūkstantį Degérando puslapių transformuoti į kompaktiškas, tačiau enciklopediškai išsamias paskaitas studentams. O po sukilimo suiručių, universiteto panaikinimo, at-

rodo, apskritai buvo liautasi remtis sunkiasvoriais vokiečių ar prancūzų tomiais, filosofuojantys publicistai pamėgo perpasakoti populiarių užsienio žurnalų ar brošiūrų straipsnius.

IŠVADOS

1. Dėmesio filosofijos istorijai Lietuvoje priešastys – nuo XVIII a. vidurio paplitusios eklektinės filosofijos postuluotas laisvojo pasirinkimo principas. Filosofijos istorija, traktuojama kaip šio rinkimosi objektas, buvo įvadinė filosofijos kurso dalis.

2. Vilniaus universitete Anieliaus Daugirdo skaitytų filosofijos istorijos paskaitų turinys išsiskiria išsamumu iš kitų XVIII a. antrojoje – XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje atliktų filosofijos istorijos rekonstrukcijų. Daugirdo dėstyta filosofijos istorijos, apimančios visą Vakarų minties sklaidą iki Schelingo, koncepcija yra grįsta Apšvietos teorinėmis priemonėmis, empirizmo klasifikaciniais ir vertinamaisiais principais, Apšvietai būdingu gnoseologinės-psichologinės problematikos išskyrimu ir sureikšminimu.

3. Ši koncepcija neistoristinė, filosofijos problemos ir jų kaita interpretuojama nekintamų mąstymo dėsnių, „sveiko proto“ požiūriu. Kaip tokia, ji gina Daugirdo atstovautą epistemologinį realizmą nuo skepticistinių, transcendentalistinių ir idealistinių filosofijos krypčių, yra išeities taškas detalesniems epistemologiniams svarstymams.

Gauta
2001 01 24

Literatūra

1. Bochwic F. *Obraz myśli mojej*. Wilno: Glüksberg, 1841.
2. Дорошевич Е. К. *Анел Довгирд – мыслитель эпохи просвещения*. Минск: Наука и техника, 1967.
3. Forsteris G. *Georgo Forsterio laišškai iš Vilniaus*. Vilnius: Moksas, 1988.
4. Kołłataj H. *Korespondencja*. Kraków, 1844. T. 1.
5. Kotlarski G. Cele i zadania historii filozofii w poglądach myślicieli polskich z początku XIX wieku. *Z dziejów refleksji nad historią filozofii*. Poznań: Uniw: im. Mickiewicza, 1982.
6. Narbutas K. *Raštai*. Vilnius: Mintis, 1989.

7. Narbut O. *O pierwszym poskim podręczniku logiki*. Łódź: Wyd. Łódzkiego Tow. Naukowego, 1958.
8. Plečkaitis R. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1975.
9. Philosophiegeschichte. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Berlin: Swabe, 1989. Bd. 7.
10. Przeczytański P. Uwagi względem historii filozofii. *Jakiej filozofii polacy potrzebują*. Warszawa: PWN, 1970, s. 100–107.
11. Risse W. *Die Logik der Neuzeit*. 2 Band. 1640–1780. Stuttgart–Bad Cannstatt: Friedrich Fromman, 1970.
12. Szaniawski J. K. *Rady przyjacielskie młodemu czcicelowi nauki i filozofii*. Warszawa, 1805.
13. Šidlauskas A. *Istorija Vilniaus universitete XVI a. pabaigoje – XIX a. pradžioje*. Vilnius: Moksas, 1989.
14. Tennemann W. G. *Grundriss der Geschichte der Philosophie für den akademischen Unterricht*. Leipzig: J. A. Barth, 1829.

Dalius Viliūnas

THE HISTORY OF PHILOSOPHY IN THE ENLIGHTENMENT PHILOSOPHY OF LITHUANIA

S u m m a r y

One of the subjects of this article is the formation of the science of history of philosophy in Lithuania. The sources of this science are linked with the eclecticism of the Enlightenment philosophy. This eclecticism, while rejecting the authoritarianism of scholastics, postulated the principles of common sense and free theoretical choice. History of philosophy, interpreted as the object of the above-mentioned choice, became part of introductory course of philosophy at the schools of the country.

This article represents a conception of history of philosophy raised by Anielius Daugirdas (Anioł Dowgird, 1776–1835), professor of Vilnius University. Principles of his conception were defined by epistemological problems (the scheme of controversy between rationalism and empirism) which is characteristic of philosophy of Enlightenment. This conception is ahistoristic, the problems of philosophy and their development are interpreted from the standpoint of perpetual rules of thinking and common sense. Thereby it defends empirism and epistemological realism represented by Daugirdas, against the sceptical, transcendental and idealistic trends of philosophy and represents the base for the further epistemological studies.

Daugirdas' conception of history of philosophy was influenced by the views of J. M. Degérando.